

ve kendisine "hâzinü's-silâh" unvanı verildi. Arap dilinin inceliklerini iyi bilen bir edip ve şair, aynı zamanda devrine göre önemli sonuçlara vardığı tıbbî eserleriyle tanınan bir tabip olmakla birlikte asıl şöhretini tarihçiliğiyle kazandı. II. Hakem'in hilâfet kâtibi iken kaydettiği, dönemin olaylarını ve devlet yönetiminde yapılan değişiklikleri yansıtan bilgiler X. yüzyılda müslüman İspanya'daki devlet teşkilâtı hakkında önemli bir kaynak teşkil etmektedir.

Eserleri. 1. *Şilatü Târîhi't-Taberî*. Taberî'nin metodu ile kaleme alınmış, onun tarihinin ilk ve önemli bir zeyli olan eser Abbâsî halifeliğinin karışık bir devrinin olaylarını ihtiva etmektedir. Taberî, tarihini 302 (915) yılına kadar devam ettirdiği halde Arîb zeyline 291'den (903) başlamış, 291-294 (903-907) yılı olaylarını Taberî'den özetlemiş, 295-302 (907-915) yılları olaylarında ise Taberî'nin verdiği bilgilere ilâveler yapmıştır. 302-320 (915-932) tarihleri arasında ise bizzat telif etmiştir. Eserin üç ayrı neşri vardır. Bunlardan birincisi M. J. de Goeje tarafından Leiden'de (1897), ikincisi *Târîhu't-Taberî*'nin XII. cildi içinde Kahire'de (1336), sonuncusu da Muhammed Ebû'l-Fazl İbrâhîm tarafından aynı kitabın XI. cildi içindeki üç kitaptan ilki olarak (s. 1-157) yine Kahire'de (1960-1970) basılmış, daha sonra bu neşrin Beyrut'ta ofset baskıları yapılmıştır. 2. *Muhtaşar min Târîhi't-Taberî*. *Şilatü Târîhi't-Taberî* ile aynı eser kabul edilmekte ise de ondan ayrı olup yine Taberî'nin *Târîhi*'i üzerine yapılmış bir çalışmadır. Arîb, *Târîhu't-Taberî*'nin bir özeti olan bu eserini kâtipliği döneminde telif etmiştir. Eser, Taberî'nin bahsetmediği müslüman İspanya ve Kuzey Afrika tarihini de ihtiva etmesi bakımından önemlidir. İbn İzârî'nin *el-Beyânü'l-muğrib*'i yazarken faydalandığı Arîb'in bu eseri günümüze ulaşmamıştır. 3. *Takvîmü'l-Ḳurṭuba*. *Kitâbü 'Arîb fî tafsi'lî-elmân ve meşâlihi'l-ebdân* veya *Kitâbü'l-Envâ'* olarak da bilinen eser İbrânî alfabe-siyle Arapça olarak 349'da (961) yazılmıştır. Müellif bu kitabında, güneş ve ayın hareketlerine bağlı olarak bir yılda meydana gelen değişimleri ve bu değişmelerin insan bünyesi, iklim ve bitki örtüsü üzerindeki olumlu ve olumsuz tesirleri ve bu konuda alınması gereken tedbirleri belirtir. R. Dozy eseri yazdığı yıla izâfetle, *Le Calendrier de Cordoue de l'année 961* adıyla Fransızca'ya çevirerek Leiden'de neşretmiştir (1873). Daha sonra Ch. Pellat tarafından da yazılan (1961) bu eseri R. Dozy, Papaz

Rebî b. Zeyd'in *Takvîm*'i ile karşılaştırmış ve onun Arîb'in eserini tercüme ederek bazı ilâveler yaptığını ortaya koymuştur. 4. *Kitâbü Ḥalkı'l-cenîn ve tedbiri'l-habâlâ ve'l-mevlûdîn*. *Kitâbü Ḥalkı'l-insân ve tedbiri'l-eḫfâl* olarak da bilinen eser *Le livre de la génération du foetus et le traitement des femmes enceintes et des nouveau-nées* adıyla H. Jahier ve A. Nouredine tarafından Fransızca'ya tercüme edilerek Cezayir'de neşredilmiştir (1375/1956). Arîb'in tıp alanındaki bu kitabı zamanına göre önemli bir eserdir. Ayrıca kaynaklarda, Arîb'e aidiyeti tartışma konusu olan *Kitâbü 'Uyûni'l-edviye* adlı bir eserinden de bahsedilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Yâkût, *Mu'cemü'l-üdeba'*, XVIII, 44; Makkarî, *Nefhu't-tib*, III, 182; M. Şemseddin [Günaltay], *İslâm'da Tarih ve Müverrihler*, İstanbul 1339-42, s. 43-44; Brockmann, *GAL*, I, 149, 272; Karatay, *Arapça Basmalar*, I, 170; Sezgin, *GAS*, I, 327; VII, 355-356; F. Rosenthal, *A History of Muslim Historiography*, Leiden 1968, s. 82; M. Ullmann, *Die Medizin im Islam*, Leiden 1970, s. 139-140; Anwar G. Chejne, *Muslim Spain Its History and Culture*, Minnesota 1974, s. 119; G. Sarton, *Introduction*, New York 1975, I, 680-681; *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, İstanbul 1978, IV, 533; Ziriklî, *el-A'lam* (Fethullah), IV, 227; Ömer Ferûh, *Târîhu'l-edeb*, IV, 189, 192, 289-294; Muhammed İbrâhîm el-Kettânî v.dğr., *el-Beyânü'l-muğrib* [İbn İzârî], Beyrut 1406/1985, Giriş, s. 8; R. Dozy, "Die Cordovane 'Arîb b. Sa'd der Secratar und Rabi' b. Zaid der Bischof", *ZDMG*, sy. 20 (1886), s. 595-609; "Arîb", *IA*, I, 563; Fikret İşıltan, "Taberî", *IA*, XI, 596; Ch. Pellat, "'Arîb b. Sa'd al-Kâtib al-Ḳurṭubî", *El²* (İng.), I, 628.

MEHMET AYKÂÇ

ARİF

(الريف)

Sivil veya askerî bir topluluğun başında bulunan kimseye verilen unvan.

Arîf (çoğulu urefâ), sözlükte "bilen kimse" demektir. Kelimenin idarî-askerî bir terim olarak kullanılması muhtemelen, ariflerin başında bulundukları topluluğun durumunu bilmeleri ve gerektiğinde âmirlerine o konuda bilgi vermeleri sebebiyledir (bk. Abdülhay el-Kettânî, I, 235).

Câhiliye Arapları'nda on veya daha çok kişiden oluşan askerî birlik kumandanına arîf denmekteydi. Hz. Peygamber'in Akabe biatları sırasında Medinelî on iki kabileye tayin ettiği nakiblerin emir ve idaresi altında arifler de bulunmaktaydı. Hicrî 8. yılda meydana gelen Huneyn Savaşı'nda Hz. Peygamber'in her on kişiyeye bir arîf tayin ettiği de bilinmektedir

(bk. Şâfiî, IV, 81; İbn Kudâme, IV, 417). Resûlullah dönemindeki uygulamadan anlaşıldığına göre arîf sadece bir kumandan değil, idare ettiği topluluğu diğer işlerinde de temsil eden bir kimsedir. Nitekim Hevâzin esirleri meselesinde, aileleri ve kabileleri temsil eden kimselere ilgili hadislerde arîf denmiştir (bk. Buhârî, "İtik", 13; Ebû Dâvûd, "Cihâd", 121; *Müsned*, IV, 327). İbn Hacer, Cündeb b. Nu'mân el-Ezdî müslüman olunca Hz. Peygamber'in onu kavmine arîf olarak tayin ettiğini kaydetmektedir (bk. *el-İşâbe*, I, 262; II, 186). Ariflerin sorumlulukları ve yaptıkları işlerle ilgili çeşitli hadisler vardır (bk. Wensinck, *Mu'cem*, "'arîf" ve "'irâfe" md.leri).

Gerek Hulefâ-yi Râşidîn gerekse Emevîler ve Abbâsîler döneminde de on kişilik askerî birliğin kumandanı olarak arîf unvanına sıkça rastlanmaktadır. Taberî, Hz. Ömer'in Kâdisiye Savaşı'ndan sonra askerî teşkilâtta bazı düzenlemeler yaparak orduyu birliklere ayırdığını ve daha önceki devirlerde olduğu gibi her birliğin (el-irâfe) başına bir arîf tayin ettiğini kaydeder. Endülüs Emevîleri'nde ise değişik hükümdarlar zamanında kırk veya 100 kişilik birliğe kumanda eden kimseye bu unvanın verildiği görülmektedir. Ayrıca, I. Abdurrahman zamanında zencilerden meydana gelen askerî birliğin kumandanlığına "irâfetü's-sûd" denmekteydi. XI. yüzyılda İşbi-lye'de, hükümdarın askerleri teftişi sırasında safların düzenini sağlamaya memur edilen kimseye de arîfî's-şurta deniyordu. Bu birlik kumandanı olarak arîfin sadece savaşta askerlerine kumanda etmekle kalmayıp onlara ve ailelerine maaşlarını dağıttığı ve bunları bir deftere kaydettiği, ayrıca kumandası altındaki askerler arasında meydana gelen anlaşmazlıklarda hakemlik görevini de yürüttüğü bilinmektedir. Irak ve Suriye ordularında bu kelime onbaşı anlamında hâlâ kullanılmaktadır.

Bu askerî görevlerin dışında ariflerin bazı sivil görevlerde çalıştıkları da görülmektedir. Hz. Ömer devrinde ilk defa divan teşkilâtı kurulmaya başlanınca her divanın başına bir arîf atılmıştır. Ariflerin zekât işlerinde çalıştıkları da bilinmektedir. İmam Şâfiî, zekâtın dağıtılması konusunu ele alırken zekât toplayan memurlara yardımcı olarak ariflerden söz etmektedir (bk. *el-Üm*, II, 61, 72, 74). Bunun yanında Hz. Ali zamanında ariflerin maaş işlerinde çalıştıkları, çeşitli gelirlerden faydalananca kimseleri tesbit edip ilgililere haber

verdikleri, divanlar tarafından halka ödenen maaşları dağıttıkları da kaynaklarda zikredilmektedir. Kalkaşendî'ye göre vergi tahsilinde arıfları ilk defa Ziyâd istihdam etmiştir (bk. *Şubhu'l-a'sâ*, I, 424).

Arıflara ait çok çeşitli görevler arasında yetim mallarının vasîliği de vardır. Kindî, Emevîler zamanında Mısır'da kadılık yapan Abdurrahman b. Muâviye'nin 86 (705) yılında yetim mallarını kabilelerin arıflarına teslim ettiğini ve onları bu malları korumakla görevlendirdiğini nakletmektedir (bk. *Kitâbü'l-Vülât ve Kitâbü'l-Kudât*, s. 325). Ayrıca **zimmi***lerle ilgili bir arıflıktan de kaynaklarda söz edilmektedir.

Esnaf teşkilâtlarının başında bulunan kimseler için de **arîf** veya **emin** terimleri kullanılıyordu. Genellikle Ortaçağ İslâm şehirlerinde her esnaf teşkilâtına bir sokak tahsis edilmiş olduğundan bu teşkilâtın başındaki kimseye **arîf**, **arîfû's-sûk** veya **şeyhû's-sûk** adı verildiği görülmektedir. Bütün bunlara ilâve olarak **arîf** kelimesinin mimarlar, kabilelerin ileri gelenleri ve talebelere derslerini müzakere ettirmekle görevli sınıf mümessilleri için kullanıldığı da bilinmektedir. Bu yönüyle arıflar, **muhtesib***lerin yardımcısı olarak görev yapmış olmalıdırlar. Mahkemelerde düzeni sağlayan kimselere **sâhibü'l-meclis**, **cilvâz** ve **şurtî** gibi çeşitli adlar yanında **arîf** de denmekteydi. Ayrıca gecele-ri şehrin emniyetini sağlamakla sorumlu bulunan ve bazı yörelerde **sâhibü'l-medîne** veya **sâhibü'l-ases** adı verilen görevliler için Kayrevan ve Tunus'ta **arîf** unvanı kullanılıyordu (Abdülhay el-Kettânî, I, 292).

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Esir, *en-Nihâye*, "arefe" md.; Wensinck, *Mu'cem*, "arîf" ve "irâfe" md.leri; *Müsned*, IV, 327; Buhârî, "İtq", 13; Ebû Dâvûd, "Cihâd", 121; Sâfiî, *el-Üm*, II, 61, 72, 74; IV, 81; Taberî, *Târîh* (de Goeje), I, 2224, 2496; III, 1799; Ebû Ömer el-Kindî, *Kitâbü'l-Vülât ve Kitâbü'l-Kudât* (nşr. R. Guest), Leiden 1912, s. 325; Mâverîdî, *el-Ahkâmü's-sultâniyye*, Kahire 1909, s. 30; İbn Mâze, *Şerhu Edebi'l-Kâdî* (nşr. Muhyî Hilâl es-Serhân), Bağdad 1977-79, II, 79; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, Kahire 1327, IV, 417; Kalkaşendî, *Şubhu'l-a'sâ*, I, 424; İbn Hacer, *el-İşâbe*, I, 262; II, 186; Aynî, *Umdetü'l-kârî*, İstanbul 1308-11, XIII, 237; XXIV, 254; Abdülhay el-Kettânî, *et-Terâtübü'l-idâriyye*, I, 235-236, 292; Hamîdullah, *İslâm Peygamberi* (İstanbul 1969), II, 183, 187, 238; Fahreddin Atar, *İslâm Adliye Teşkilâtı*, Ankara 1978, s. 142; M. Fuad Köprülü, "Arîf", *İA*, I, 563-564; Saleh A. el-Âli — Cl. Cahen, "Arîf", *EP* (Fr.), I, 649-651.

FAHRETTİN ATAR

ÂRİF

(العارف)

Mânevî tecrübeyle
mârifet ve hakikat mertebesine
ulaşan sûfî.

"Taniyan, bilen, vâkıf ve âşına olan, hâlden anlayan" gibi mânalara gelen **ârîf**, daha çok tasavvufta kullanılan bir terimdir. Ârîfin bilgisine mârifet denir. Mârifet, kelâm ve felsefede ilimle eş anlamı olarak umumiyetle bilgi mânasına kullanıldığı gibi **mârifetullah** şeklinde ve Allah hakkındaki bilgi için de kullanılmıştır. Tasavvufta ise Allah'a dair olan bilgi başta olmak üzere bütün varlık ve olayların mahiyeti hakkındaki bilgiye mârifet denilmiş ve **ârîf** (ehl-i mârifet) ile **âlim** arasında açık bir ayırım yapılmıştır. Bu ayırım hem mârifet (veya irfân) ile ilim arasındaki metot farkından, hem de ârîf ile âlimin vasıflarının başkalığından ileri gelmektedir. İlimin elde edilmesinde âlimin dinî ve ahlâkî şahsiyetinin önemi olmadığı halde mârifete ulaşmada şahsiyet merkezî rol oynar. Âlim zihnî faaliyetle mutlak surette bilen, ârîf ise ahlâkî ve mânevî arınma sayesinde sezgi gücü ve derunî tecrübe ile öğrenen, anlayandır. Âlimin zıddı cahil, ârîfin zıddı münkirdir. Buna göre Allah'a **ârîf** denmez, âlim (alîm) denir. İlimin elde edilebilmesi için dini yaşama zarureti yoktur. Bu yüzden sûfiler, birinin amelsiz olduğunu ifade etmek istedikleri zaman ona **âlim** (veya molla) derler. Âlim örnek alınır, ârifle hidayete erilir. Âlim Allah'ı delille bilir, ârif ise Allah'ı Allah'la tanır. Gökler ve yer en ücra köşelerine kadar ârifin bilgi alanına girer ve ârif tamamen mânevî sezgiyle âlemi müşahade eder. Bununla birlikte ârifler, görüş (nazar) ve mârifetlerinin genişliğine göre farklı derecelerde olabilirler (bk. Gazzâlî, *İhyâ*, IV, 309-310). Sûfî müellifler, bilgiye güvenme bakımından da ârifin âlimden üstün olduğu görüşündedirler. Buna göre âlim bilgisine güvenmekte, ilmî faaliyetleri ilerledikçe bilgisinin de ilerlediğini düşünmektedir. Oysa ârifin mârifeti arttıkça hayreti artar ve bu şekilde hayreti bilgisini aşar; sonunda mârifetten âciz olduğunu idrak etmesi en yüksek mârifet olarak kalır (bk. Hücvîrî, II, 516-518). Böylece âriflik (irfâniyye, gnostisizm) bilinmezçiliğe (lâedriyye, agnostisizm) varır. Âriflerin konuşmaktan çok susmayı tercih etme-

lerinin sebebi, onların, mârifette ulaşabildikleri son mertebede hiçbir şey bilmediklerini yahut da bildiklerinin eksik ve kusurlu olduğunu kavramış olmalarıdır. Bu düşünce Bâyezîd-i Bistâmî'ye, "Kul cahil olduğu nisbette ârifittir"; Fuzûlî'ye, "Ârif oldur bilmeye dünyâ vü mâ-fihâ nedir" dedirtmiştir. Ârife hiçbir şey gizli kalmaz, çünkü onda bilen kendisi değil Allah'tır. Bu bakımdan ârif müminden de farklıdır. Mümin Allah'ın nuru ile, ârif Allah'la bakar (bk. Serrâc, s. 63). Çünkü mümin Allah'ın zikriyle, ârifse yalnızca Allah'la meşguldür. Bu suretle ârif Allah'ın konuşan dili, gören gözüdür. Nitekim Cüneyd-i Bağdâdî ârifî "kendisi sustuğu halde içinde Hakk'ın konuştuğu kişi" diye tarif etmiştir (Sülemî, s. 157). "Sultânü'l-ârifin" diye tanınan Bâyezîd-i Bistâmî'ye göre ârifle **mâruf** (Allah) arasında perde yoktur; bu yüzden ilâhî âlem ârife ayan beyandır. Şiblî, ârifin Allah'ı temâşa makamına "meşhedü'l-Hak" demiştir (Serrâc, s. 57). Ârif bu meşhedde gördüklerini istese de anlatamaz. "Allah'ı taniyanın dili tutulur" (Hücvîrî, II, 518). Ancak çok büyük edip-ârifler, bunları edebiyat dilinin sembolizminden faydalanarak anlatabilirler.

Hicrî ilk iki asırda bilgiden çok aksiyona değer verildiğinden, dünyâyı önemsememeyi gerçek dindarlık sayan **zâhid** ile çok ibadet ederek cenneti kazanmaya çalışan âbid en mükemmel dinî şahsiyet kabul ediliyordu. Tasavvufun gelişmesiyle birlikte gittikçe mârifete daha çok önem verilerek zühd ve ibadet mârifete ulaşmanın vasıtaları kabul edilmeye başlandı. Bu yüzden ilk sûfiler, en yüksek iman ve ahlâk timsâli olarak gördükleri ârifî âbid ve zâhiden üstün tuttular. Buna göre ârif, ötekilerin aksine olarak dünya ile birlikte âhiretten de yüz çevirmiştir. Yani o zâhid ve âbidin umduğu cennete ve içindeki maddî nimet ve lezzetlere, cehennem ve oradaki maddî işkenceye önem vermez (bk. İbnü'l-Arabî, IV, 43). Zâhidde korku ve hüzn, ârifte sevgi ve neşe hâkimdir. Ârif sadece mârufa (Allah) âşıktır. Bu sebeple ârif, Bâyezîd-i Bistâmî'nin ifadesiyle, rüyada bile Allah'tan başkasını görmez. Ârif sadece zâhid gibi bu dünyada değil öteki dünyada da gariptir; çünkü zâhid dünyâyı, ârif iki cihanı terketmiştir (bk. Sülemî, s. 112).

Bu şekilde tasavvufta ârifin zâhid ve âbidden üstün olduğu düşüncesi, başka